Preliminarii

(i) Lucrarea de față are ca punct de plecare capitolul de sintaxă a limbii române vechi (din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea), reprezentând propria contribuție la volumul al II-lea al tratatului de *Istoria limbii române*, în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, în colaborare cu Universitatea din Bucureşti, sub coordonarea generală a academicianului Marius Sala.

În acea primă versiune, capitolul a fost finalizat în 2009[1].

În versiunea actuală descrierea este mult extinsă (prin dublarea cantității de material), am acordat mai multă atenție interpretării, explicării faptelor, iar cadrul teoretic este mult mai explicit.

Un punct de plecare a fost şi capitolul de sintaxă, elaborat de un colectiv, sub coordonarea Mioarei Avram, la sfârşitul anilor '60, pentru vechiul tratat academic *Istoria limbii române* (ILR), rămas neterminat. Capitolul, în redactare parțială, a fost revizuit recent de o parte dintre autori şi publicat, ca o lucrare independentă, cu titlul *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea* (v. SLR). Comparativ cu această lucrare, care s-a bazat pe concepția ediției a doua a Gramaticii Academiei (GLR) şi pe 52 de surse de material, am actualizat perspectiva de abordare şi am lărgit corpusul.

Pentru periodizare, am adoptat delimitările stabilite de Ion Gheție (în ILRL: 52–53), astfel încât textele cele mai târzii din corpus datează din anul 1780.

---

[1] Versiunea din 2009 a fost discutată în colectivul de gramatică, îndrumat de prof. Gabriela Pană Dindelegan (membru corespondent al Academiei Române). Capitolul a beneficiat de observațiile filologice ale lui Alexandru Mareş (coordonatorul volumului). Toate sugestiile, deosebit de pertinente, au fost integral valorificate în lucrarea de față.

Principalele aspecte ale moştenirii morfosintactice latine au fost discutate cu prof. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (Universitatea din Bucureşti), coordonatoare a unor capitole din tratat care dezvoltă această problematică.

Unele judecăți lingvistice sunt rezultatul colaborării cu prof. Alexandra Cornilescu (Universitatea din Bucureşti), prof. Bice Mortara Garavelli (Universitatea din Torino), prof. Angela Tarantino (Universitatea din Florența şi Universitatea „La Sapienza", Roma). Lucrarea Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor* (copie manuscrisă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, realizată la solicitarea lui Ion Neculce; v. sigla CCDV, în *Bibliografie*) mi-a fost semnalată de prof. Luisa Valmarin (Universitatea „La Sapienza", Roma), care mi-a facilitat şi consultarea lucrării la Biblioteca Apostolica Vaticana. Prof. Luisa Valmarin şi prof. Virginia Hill (University of New Brunswick – Saint John) mi-au oferit spre consultare propriile studii, încă nepublicate (informație pe care am inclus-o în bibliografie).

Tuturor le exprim aici deplina mea apreciere şi recunoştință.

Mulțumesc referenților: acad. Gabriela Pană Dindelegan, prof. Rodica Zafiu (directoarea Departamentului de lingvistică al Universității din Bucureşti), prof. Mihaela Gheorghe (Universitatea din Braşov).

Mulțumesc, de asemenea, celor care mi-au pus la dispoziție informații şi materiale bibliografice, contribuție care aş dori să nu rămână anonimă: conf. Camelia Uşurelu (Universitatea din Bucureşti) şi mai tinerii mei colegi (cadre universitare sau cercetători) Raluca Brăescu, Blanca Croitor, Cristina-Ioana Dima, Andreea Dinică, Adina Dragomirescu, Ana-Maria Mihail Iorga, Carmen Mîrzea Vasile, Isabela Nedelcu, Alexandru Nicolae, Irina Nicula, Gabriela Stoica, Emanuela Timotin.

BDD-B154-02 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 08:58:51 UTC)

(ii) Lucrarea de față propune o încercare de descriere, într-un anume sens, *superficială,* comparativ, pe de o parte, cu varietatea sintactică a românei vechi, iar, pe de altă parte, cu stadiul actual al sintaxei diacronice. Ultimele cercetări româneşti şi străine relevă o specializare extrem de avansată şi, în acelaşi timp, de restrânsă tematic; tendința este de a aprofunda, cât mai aproape de exhaustiv, un anumit fenomen sau fapt lingvistic.

Carențele bibliografiei româneşti din domeniul sintaxei limbii vechi fac însă necesară existența unei descrieri generale, ca stadiu preliminar pentru elaborarea studiilor speciale.

Limba română veche a fost cercetată numai parțial sub aspect sintactic. Sunt bine cunoscute descrierile de sinteză ale sintaxei româneşti vechi, din lucrările fundamentale de istorie a limbii, care privesc parțial sau integral epoca veche. O contribuție importantă, mai recentă, este reprezentată de studiile de sintaxă ale lui Constantin Frâncu (în ILRL: 147–174, 347–375; într-o versiune revizuită şi completată, acestea au fost republicare în Frâncu 2009: 155–237, 339–418).

De asemenea, sunt cunoscute studiile care tratează doar anumite fapte sau fenomene sintactice specifice limbii vechi. În ultimii ani, interesul crescut pentru limba veche s-a concretizat în teze de doctorat sau în articole tot mai numeroase, publicate în reviste de specialitate şi în volume colective.

Câteva excelente ediții filologice, mai ales ale scrierilor din secolul al XVI-lea, includ observații privind caracteristicile sintactice ale textului; desigur, fără a alcătui o descriere sintactică generală, a textului integral, aceste observații relevă particularitățile pregnante, cu caracter fundamental, care dau specificitatea textului şi care se leagă, într-un anumit fel, de specificitatea lingvistică a epocii.

Unele studii tratează diacronic probleme mai generale, de structură a limbii (inclusiv aspecte sintactice), din perspectivă tipologică, în cadrul unor comparații cu limbi romanice şi nonromanice; v., mai recent, Marius Sala (2006 [1998]: 136–142), Alexandru Niculescu (2007: 73–74, lucrare cu o perspectivă largă, culturală), Constantin Frâncu (2013: 110–125). Trei volume recente ale Mariei Iliescu (2007, 2008a, 2013) includ şi articolele sale consacrate limbii române, publicate în străinătate şi mai puțin accesibile sau chiar necunoscute publicului românesc; parte dintre acestea abordează contrastiv şi probleme de sintaxă diacronică (v. şi Iliescu 2008b).

Lingvistica străină a contribuit, de asemenea, la înțelegerea originii, a evoluției şi a specificității structurilor sintactice româneşti. Între contribuțiile cele mai recente, se remarcă: Mišeska Tomić (2006: 125–152, 279–292, 511–540); Roberts (2007: 64–81, 161–175); Miller (2010: 82–87); Maiden, Smith, Ledgeway (eds.) (2011, *passim*); Ledgeway (2011: 409–418, 447–471; 2012: 86, 107–108, 110–115, 126–170, 241–242, 288, 292–293); Remberger 2011; Salvi (2011: 319–324, 334–357, 373–380); Adams (2013: 257–320, 431–436, 453–527, 652–724).

(iii) Un obiectiv al lucrării de față este *sinteza.* Am înregistrat principalele tipuri de structuri sintactice şi le-am tratat preponderent descriptiv. Descrierea nu este (şi nu ar fi putut fi) integrală. Am selectat cu prioritate: caracteristicile limbii vechi, particularitățile care o deosebesc de româna modernă; elementele de continuitate sau de discontinuitate față de latină; caracteristicile balcanice; inovațiile; tiparele sintactice vechi, ieşite ulterior din uz. Structurile menținute până astăzi interesează aici doar în măsura în care au înregistrat o evoluție pe durata epocii vechi sau prezența lor în perioada studiată este relevantă tipologic. Nu am urmărit evoluția faptelor/fenomenelor după 1780, ci doar am menționat existența lor ulterioară în limbă.

Perspectiva adecvată descrierii sintaxei limbii vechi este cea *tipologică,* în sensul de a releva specificul latin al structurii sintactice a limbii şi de a distinge faptele sau fenomenele neromâneşti (majoritatea, dispărute în cursul epocii vechi). Cadrul teoretic pe care l-am adoptat este cel al sintaxei diacronice (în accepția definită la Sornicola 2007: 6–8; Sornicola 2011: 2–3; v. şi bibliografia citată), incluzând elemente de teorie generală a gramaticalizării; un concept fundamental este *reanaliza diacronică*, propus de Ian Roberts în 1993 (v. Roberts 2007: 122–141 şi bibliografia; Roberts şi Roussou 1999; Roberts şi Roussou 2003, *passim*).

BDD-B154-02 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 08:58:51 UTC)

În acord cu delimitările moderne ale domeniului sintaxei, vor fi discutate şi unele aspecte de *sintaxă internă* a cuvântului, adică de combinare a afixelor sau a formanților unei unități compuse.

Problema fixării *regulilor sintactice* va fi tratată din perspectiva constituirii *normelor interne* ale limbii (Gheție, în ILRL: 32 şi bibliografia).

(iv) Materia este împărțită în 14 capitole.

Capitolul 1 tratează problema generală a interferenței a trei modele sintactice: cel slavon, cel latin savant şi cel al limbii vorbite.

Capitolul 2 este dedicat structurii interne a grupului nominal. Se discută: determinanții, cuantificatorii, modificatorii, posesivul, argumentele (complementele) numelui, marcarea cazului în grupul nominal.

Capitolul 3 (cel mai amplu) are ca obiect structura internă a propoziției/frazei. Pentru accesibilitate, mai ales în titluri, dar şi în descriere, constituenții sunt indicați, în termeni tradiționali, prin funcțiile sintactice. Analiza nu este însă funcțională. Sunt discutate întâi pozițiile sintactice predicative: predicatul, numele predicativ, complementul predicativ al obiectului şi predicativul suplimentar. Subcapitolul despre codificarea argumentelor predicatului face referire la subiect şi la complementele direct, secundar, indirect, prepozițional. În subcapitole separate sunt discutate structurile pasive (care includ complementul de agent) şi, respectiv, cuantificatorii verbului. Ultimul subcapitol grupează adjuncții circumstanțiali: de loc, de timp, de mod, instrumental, sociativ, de relație, de cauză, de scop, condițional, concesiv, consecutiv, opozițional, cumulativ, de excepție.

Capitolul 4 tratează despre structura internă a construcțiilor verbale „nonfinite”, cu verbul la o formă nepersonală (infinitiv, gerunziu, participiu, supin). Se discută despre subiectul verbelor cu formă nonfinită şi despre ceilalți constituenți dependenți sintactic de acestea. Încadrarea construcțiilor nonfinite în structuri complexe (propoziții sau fraze) este detaliată în capitolul 3. Referiri la această problemă se fac şi în capitolul 4 doar în măsura în care ele sunt necesare pentru a stabili vechimea anumitor structuri nonfinite, cum sunt cele cu supin verbal.

Capitolele 5–6 cuprind precizări despre structura internă a grupului adjectival şi a grupului adverbial, în speță despre complementele şi despre adjuncții adjectivului şi ai adverbului.

Următoarele capitole au ca obiect probleme speciale: capitolul 7, gradarea (adjectivelor, adverbelor) şi comparația; capitolul 8, negația; capitolul 9, propozițiile interogative şi cele relative; capitolul 10, coordonarea; capitolul 11, apoziția cu suport sintactic [+ nominal] sau [– nominal].

Capitolul 12 sintetizează unele caracteristici ale frazării, în limba veche: ambiguități, anacoluturi, aspecte ale concordanței timpurilor.

Capitolul 13 cuprinde observații referitoare la punctuația textelor vechi.

Capitolul 14 grupează concluziile.

Lucrarea se încheie cu bibliografia (corpusul şi lucrările de referință), urmată de un indice tematic.

Nu fac obiectul unor (sub)capitole separate: acordul din grupul nominal (care se discută la tipurile de constituenți implicați în acest fenomen), problemele grupului prepozițional (tratate în toate subcapitolele referitoare la structurile prepoziționale). Informațiile de acest tip se găsesc în indicele tematic.

Structura (sub)capitolelor în care sunt tratate realizările formale ale constituenților sintactici este deliberat neunitară, ordinea realizărilor nu este cea „canonică”, tradițională, ci este impusă de relevanța diferită pe care aceste realizări o au, în limba veche, pentru poziția sintactică în care apar. Astfel, se discută mai întâi realizările tipice, iar apoi cele care, în epocă, au avut o utilizare limitată şi structurile accidentale, efemere, calcurile înregistrate izolat, uneori într-un singur (con)text.

BDD-B154-02 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 08:58:51 UTC)

(v) Anumite exemple sunt citate în mai multe capitole; în măsura în care am considerat relevant pentru comentariu, am semnalat unde pot fi găsite alte observaţii şi detalii de analiză referitoare la un exemplu reluat. Prin numerotare, exemplele sunt organizate în serii, pe capitole; în capitolul 3, fiecare serie corespunde unui subcapitol care tratează o anumită funcţie sintactică.

În exemple, constituenţii sintactici care fac obiectul comentariului sunt marcaţi prin caractere cursive.

Acolo unde am considerat util să fie marcată grafic, într-un mod economic şi sugestiv, organizarea sintactică a structurilor, am utilizat o formalizare simplificată, bazată pe reprezentările linearizate din gramatica generativă. Delimitarea constituenţilor sintactici se realizează prin paranteze drepte, acolo unde contextul mai larg cuprinde şi alte elemente, redate cu caractere cursive, sau acolo unde este necesar să marcăm unitatea unei structuri complexe, care include elemente redate prin caractere cursive, iar altele, prin caractere drepte. De asemenea, sunt delimitate prin paranteze drepte propoziţiile subordonate din interiorul unui grup sintactic analizat (v. *Abrevieri şi simboluri*).

Citatele sunt reproduse cu semnele utilizate de editor pentru a marca intervenţiile sale în text.

Fiecare exemplu este urmat de o paranteză, care conţine informaţii bibliografice: sigla sursei; numărul filei din manuscris; numărul paginii din ediţie (la documentele cu filă unică sau acolo unde în ediţie nu se indică fila); numărul paginii din ediţie, urmat de numărul filei (pentru ediţiile care se bazează pe mai multe manuscrise sau pentru cele în care fila acoperă mai multe pagini). Pentru simplificare, nu am indicat şi rândul de pe pagină sau de pe filă la care se găseşte un citat. La documente, am indicat, în plus, numărul de ordine pe care textul îl are în ediţie, localizarea şi datarea (dacă aceste informaţii sunt conţinute în ediţie); pentru volumele care conţin documente de diferite tipuri, am reprodus precizarea editorului referitoare la tipul documentului (zapis, scrisoare, act diplomatic etc.), iar, în unele cazuri, am introdus astfel de specificări (deşi absente din ediţia utilizată), deoarece am considerat că informaţiile pot fi relevante pentru studii viitoare asupra distribuţiei stilistice a anumitor structuri sintactice.

(vi) Corpusul analizat însumează 112 titluri. Ediţiile sunt, în general, cele menţionate în ILRL şi utilizate în viitorul tratat academic de *Istoria limbii române* (v. *supra* §i).

În câteva cazuri am optat pentru ediţii mai recente, moderne: AB, AC, CD, CH, CII, CIst., CLM, CNM, GIst., Let. C, MC, NCL, NL, PIst., ULM.

Pentru cele mai multe surse manuscrise din ILRL, am utilizat ediţiile ştiinţifice: BB, Caz. G, CB, CC[1], CDicţ., CM, CR, CS, CT, CTd., CV, DP, DPar., EPrav., FD, GS, MLD, NT, PH, PO, Prav. 1581, Prav. 1646, Prav. I, PV, Sind. 1703, ŞT, TN, TS.

Corpusul include şi texte care nu au fost utilizate ori au fost utilizate parţial în ILRL: manuscrise (CCDV), ediţii filologice (AMD, BVS, CÎIFS, CMţ., CPV, LRB, Filerot, ILV, ÎSSÎ, MIC, PA, PAnon., PDC, Rujdenița, TF), ediţii de facsimile (Ms. 1216), ediţii nonfilologice (IH, ISN, TNG; fragment din ms. 5361), documente publicate în lucrări de diferite tipuri (DOC, Doc. Athos[1], Doc. Athos[2], Doc. Djuvara, Doc. Dragomirna, Doc. Iorga[1], Doc. Iorga[2], Doc. Strehaia, DRH.A.7, DRH.B.38, GTRL, ÎMCV I–II, Procl. 1711, SVM).

Textele preluate din ediţii sau din alte tipuri de lucrări nonfilologice au fost interpretate cu precauţie, verificând şi în alte surse faptele/fenomenele sintactice. Textele vechi disponibile în copii care sunt sau ar putea fi ulterioare anului 1780 au fost utilizate doar pentru unele fapte caracteristice limbii din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea. Limitând astfel posibilitatea ca informaţia faptică să fie „viciată”, am inclus materialul în descriere, cu scopul de a reflecta cât mai larg bogăţia şi varietatea sintactică a limbii vechi.

Documentele din DÎ emise de Petru Şchiopul (care prezintă particularităţi fonetice şi lexicale explicabile, probabil, prin influenţa turcă, dar şi particularităţi de grafie – v. Mareş, în DÎ:

BDD-B154-02 © 2013 Editura Universităţii
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 08:58:51 UTC)

87) şi documentul nr. XXXVI, reprezentând o traducere, au fost incluse în descriere, pentru acele structuri sintactice prezente şi în alte surse din epocă; am evitat însă formularea unor generalizări şi extragerea unor concluzii exclusiv pe baza acestor documente.

Psaltirea Scheiană este citată conform ediției alcătuite de I. Bianu (PS^{B}); referirile la fila din manuscris sau la comparația psaltirilor s-au făcut citând ediția I.-A. Candrea (PS^{C}).

(vii) Bibliografia de referință este selectivă, minimală.

Am menționat, în general, lucrările mai recente, specificând în notele din text că se trimite, indirect, şi la bibliografia anterioară, indicată de autorii citați. Am menționat direct studiile mai vechi, doar în măsura în care acestea conțin contribuții fundamentale.

Din bibliografia străină, am selectat preponderent observații referitoare la sintaxa limbii române; citarea bibliografiei teoretice a fost limitată la strictul necesar.

Precizările privind menținerea, dispariția, modificarea tiparelor sintactice după sfârşitul epocii vechi nu sunt susținute explicit prin referințe bibliografice referitoare la perioada modernă şi la cea contemporană. Astfel, discuția este menținută, pe cât a fost posibil, în limitele problematicii propuse.

(viii) Lucrarea se adresează în mod direct specialiştilor din domeniu (profesori, cercetători, studenți). Anumite aspecte, cu caracter preponderent descriptiv, dau însă deschidere către un public mai larg, interesat de limba textelor româneşti vechi.

BDD-B154-02 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 08:58:51 UTC)